

МЕНТАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВЛАСНИХ НАЗВ

Однією з засад когнітивної ономастики є те, що сукупності власних назв (концептів) існують у ментальному лексиконі, у мові мозку як онімічні фрейми. Індивідуальні онімічні фрейми носіїв певної мови формують загальномовні фрейми, що об'єднують власні назви матеріальних чи духовних денотатів певного типу. Відповідно до різновидів цих денотатів фрейм поділяється на субфрейми (слоти), а відповідно до їх природи – на реальний, віртуальний та сакральний скрипти.

К л ю ч о в і с л о в а: когнітивна ономастика, онімічний фрейм, субфрейм, реальний, віртуальний, сакральний скрипти, ментальний лексикон.

Популярність і навіть певна модність ідей когнітивної лінгвістики серед мовознавців призвели й до актуалізації деяких термінів цього напрямку науки про мову. Поряд з *концептом* у лінгвістичних працях все частіше проблискує термін *фрейм*. Помітна частина неологізмів когнітології називає фреймом те, що раніше іменувалося ЛСГ, тобто лексико-семантична група, тематична група чи, ширше, семантичне поле. Так, І.В.Андрусак, розглядаючи англійські неологізми, що стосуються медицини, кваліфікує їх як належні до загального фрейму (він же – сектор) *медицина*, що поділяється на 11 макрофреймів (вони ж – макрокатегорії), у складі яких виділяються фрейми, наприклад, фрейм “метод народження” у макрофреймі “народження дитини”, та субфрейми, наприклад, субфрейм “речовина” у макрофреймі “живий організм”¹. Якщо заступити цю новітню термінологію традиційною, то “когнітивність” може щезнути. В іншій роботі лексема *дощ* (рос. *дождь*) відноситься до фрейму “атмосферні явища” чи “погода”², хоч тут же зустрічаємо й прийнятніше формулювання “образ чи фрейм, тобто некатегоризована чи категоризована думка”, “мисленнєві образи (фрейми)”³.

¹ Андрусак І.В. Концептуальний аналіз англійських неологізмів сектору “медицина” // Функціональна лінгвістика: Язык. Человек. Власть. Материали конф. – Симферополь, 2001. – С. 9-10.

² Драгомирецький А.А. Семантические типы и структура референции высказываний гипотетической модальности (на материале французского, английского и украинского языков): Дис.... канд.филол.наук. – Одесса, 2004. – С. 67, 79.

³ Там же. – С. 73, 77.

Загалом влучно висловились Н.Кузьміна, парадоксально зіставивши когнітивістику та синергетику: “Сьогодні будь-яка лінгвістична публікація неодмінно містить одне з двох магічних слів: синергетика або когнітивістика, що стають своєрідним маркером приналежності до сучасної наукової парадигми й паролем обраного лінгвістичного товариства. [...] Нерідко в конкретних дослідженнях вони виявляються цілком взаємозамінними, і справа лише в спеціальній термінології: когніція, концепт, категоризація, концептуалізація, ментальна репрезентація, фрейм, стереотип – або нелінійність, відкритість, динамізм, біфуркація, атрактор etc”⁴.

Англ. лексема *frame* означає “каркас, кістяк”, а ще “структура, система” й “рама, рамка”⁵. Як термін у когнітологію цю лексему запровадив М.Мінський в 1975 р.⁶. Тепер цей термін обріс значною кількістю різнотлумачень. В.Дем’янков говорить про чотири його значення, пояснюючи їх досить нечітко, але зачіпає й ряд інших ужитків терміна⁷. Струнку теорію фреймів запропонував Чарльз Філлмор, який розуміє фрейми як понятійні основи, понятійні структури, “засоби організації досвіду й інструменти пізнання”⁸. Докладно розглянувши календарний фрейм (назви днів тижня, частин доби тощо), вчений висновує, що цю та подібні групи слів (назви спорідненості, операції з грішми: *купувати, продавати, платити, витратити, коштувати* тощо) “утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов’язаними схематизаціями досвіду, для яких можна використати загальний термін *фрейм*”⁹. Так, календарний фрейм включає таку конструкцію знань: 1) розуміння природного циклу, породжуваного щоденним обертанням Землі навколо своєї осі; 2) знання

⁴ Кузьміна Н.А. Когнитивные основания синергетики или синергетические основания когнитивистики? // X Международная конференция по функциональной лингвистике «Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации». – Симферополь, 2003. – С. 187.

⁵ Большой англо-русский словарь / Под ред. И.Р. Гальперина. – 3-е изд. – М., 1979. – Т.1. – С.550.

⁶ Там же. – С. 390.

⁷ Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М., 1997. – С. 187-191.

⁸ Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 65.

⁹ Там же. – С. 54.

стандартних способів обрахунку того, коли один добовий цикл заступається іншим; 3) знайомство з більшим календарним циклом з семи днів; 4) знання прийнятої практики пов'язування частин тижневого циклу з роботою та дозвіллям.

Більшість фреймів існує незалежно від мови, хоч деякі фрейми дійсно “створені мовою”. Проте вони всі, власне, не є частиною мови, однак мова без них обійтися не може. В цьому різниця між семантикою фреймів та концепцією лексичних полів Йоста Тріра. За Тріром семантика кожного члена лексичного поля зумовлена семантикою його сусідів по полю, а за теорією фреймів – ні, зумовлюючись згаданими понятійними основами. Можливі фрейми, кожен з яких обслуговує одну-єдину семантичну опозицію (*вгору – вниз, живий – мертвий*) чи навіть має тільки одного лексичного представника. Наприклад, лексеми, що означають рух за допомогою ніг: англ. *jump* “скакати, стрибати”, *skip* “скакати, перескакувати”, *spring* “підскакувати, вискакувати”, *leap* “стрибати, перестрибувати” тощо відповідають окремим фреймам – окремим схемам руху за допомогою ніг. Ч.Філмор вважає, що опис семантично пов'язаних лексичних груп не можна описати тільки “в термінах моделі відношень між словами, що існують виключно в “системі мови”. [...] У семантиці фреймів вважається необхідним описувати концептуальні основи лінгвістично кодованої понятійної системи незалежно від таких уявних внутрішньомовних структур”¹⁰. Лексична група об'єднується спільним фреймом тільки тоді, коли за нею стоїть “особлива організація знання, що складає необхідну попередню умову нашої здатності до розуміння тісно пов'язаних між собою слів”. Сама по собі “наявність спільного семантичного змісту не гарантує входження в єдиний фрейм інтерпретації”¹¹. Власне, різниця між польовим підходом Й.Тріра (у нас він продовжується і розвивається в концепціях лексичних систем, семантичних полів, лексико-семантичних груп та ін.) та підходом фреймовим

¹⁰ Там же. - С. 56.

¹¹ Там же. – С. 61.

“визначається тим, де концентрується пошук структури – в мовній системі чи за її межами”¹². Тут доречно додати що взагалі “мовні знаки набувають значення тому, що в них відбивається досвід людини, який є підґрунтям пізнання, когніції світу”¹³.

Б.Рігер у тому ж дусі визначає фрейми як базові дані для конструювання [...] структури фрагментів традиційних знань про світ, що походять з загальних знань та досвіду вірогідно компетентного індивідуума про те, що вважається звичайним, нормальним, очікуваним, знайомим, стереотипним чи, коротше кажучи, традиційним у знаннях про світ та (або) використання мови в конкретних “фреймових” умовах”. Як приклади конкретних фреймових умов Б.Рігер наводить фрейми “супермаркет” (з посиланням на Е.Черняка, 1975) та “ресторан” (з посиланням на Р.Шанка, 1975)¹⁴ Ту ж думку іншим способом викладає П.Стоквелл: “людські очі, дивлячись на набір візуальних моделей, поєднують елементи чи бачать форми й фігури, які підказуються їм попереднім досвідом. У візуальному полі контекст, накладуваний глядачами на розрізнені об’єкти, називається *фреймом*”¹⁵.

Як же теорія фреймів пов’язується з власними назвами, з ономастикою? Ч.Філмор відзначив, що “концептуалізація фрейму має немало спільного з дослідженням лексичних полів” і що тут аналогом поля є поняття фрейму¹⁶. Різниця, як уже зазначалося, у тім, що фрейм має позамовне обґрунтування, а поле у своїх інтерпретаціях за межі мови не виходить. Польова організація власних назв, переважно номінована терміном *ономастична система* (найліпше вивчені *топонімічні системи*), встановлена й значною мірою досліджена ономастами вже давно¹⁷.

¹² Там же. – С. 62.

¹³ *Белхова Л.І.* Образний простір американської поезії: Лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... доктора філол.наук. – К., 2002. – С.154.

¹⁴ *Rieger V.B.* Revolution, Counterrevolution, or a New Empirical to Frame Reconstuction Instead. – Doc.<http://www.ldv.uni-trier.de:8080/ldvpage/rieger/pub/anfsaetze/rcefr/rcefr.html>

¹⁵ *Stockwell P.* Cognitive Poetics. An Introduction. – Lnd.; N.Y., 2002. – P. 77.

¹⁶ *Філмор Ч.* – Зазнач.праця. - С. 57-59.

¹⁷ *Карпенко Ю.А.* О синхронической топонимике // Принципы топонимики. – М., 1964. – С.45-57.; *Карпенко Ю.А.* Топонімічна система і системність топонімії // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К., 1967. – Вип.2. – С.3-12; *Карпенко Ю.А.* Разноязычная топонимия и границы топонимической системы // Beitrage zur Theorie und Geschichte der Eigennamen: Linguistische Studien. – Berlin, 1976. – Reihe A.

З точки зору когнітивної лінгвістики ономастичні системи є зрештою групами власних назв, які “мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання” (Ч.Філмор), тобто позамовними чинниками, котрі й утримують членів цих груп разом. Це означає, що ономастичні системи становлять собою фрейми. Ці фрейми включають наступну конструкцію знань: 1) чітке усвідомлення, що кожна власна назва має тільки одного носія; тотожні власні назви з різними денотатами у мові є омонімами, а в ментальному лексиконі – різними концептами; 2) знання того, які речі та істоти можуть або обов’язково мають у даній мові одержувати власні назви; відхилення від таких норм можливі, але це саме відхилення, переважно експресивного характеру, пор. жартівливе порушення календарного фрейму в російській приказці “семь пятниц на неделе”; 3) розуміння того, що різні розряди речей та істот набувають свої власні назви дуже різними шляхами номінації, у різних умовах, іноді ритуально чи традиційно дуже ускладнених, а самі ці власні назви залежно від розряду денотатів мають, поряд із спільними ознаками, чимало специфічних закономірностей, різняться також своєю структурою, поширеністю і своїми функціями.

Спираючись на сформульовані тези, можемо виділити в межах даної мови ономастичні фрейми відповідно до розряду денотатів ¹⁸, що номінуються, а саме антропонімічний фрейм (об’єднує іменування людей), топонімічний фрейм (сукупність власних географічних назв), ергономічний фрейм (власні назви різних виробничих, суспільних, ідеологічних, конфесійних об’єднань людей), теологічний фрейм (власні назви богів, божеств, розмаїтих демонів), зоонімічний фрейм (клички тварин), космонімічний фрейм (власні назви природних космічних об’єктів та частин їх поверхні), хрононімічний фрейм (власні назви подій, часових відрізків), хрематонімічний фрейм (власні назви матеріальних предметів, що, на відміну

Arbeitsberichte 30. – S.83-93; *Карпенко Ю.А.* Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. – М., 1980. – С.48-57; пор. *Дмитриева Л.М.* Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая). – Барнаул, 2002. – С.11-33.

¹⁸ Пор. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного. – М., 1973. – С.280-281.

від географічних об'єктів, не є елементами земної поверхні і можуть змінювати своє місцеположення), ідеонімічний фрейм (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців). Назви різних розрядів предметів та істот, що одержують власні назви, як і саме кількість цих розрядів не збігаються у різних ономастів, хоч загалом тут уже маємо значний прогрес порівняно із станом 20-річної давності. Проте ми не маємо на меті обґрунтування думки, що ономастичних фреймів є саме дев'ять і що вони називаються саме так. Ми маємо на меті доведення тези, що ономастичні фрейми виділяються відповідно до поіменованих реалій, виділяються за розрядами денотатів.

Виділення ономастичних фреймів за розрядами денотатів одразу ставить перед нами три пов'язані з таким поділом проблеми.

1. Ономастичні системи, зокрема топонімічні, серед фахівців прийнято виділяти в межах одної мови за територіями їх поширення, наприклад у межах української мови топонімічна система Буковини, топонімічна система Одещини, антропонімічна система Полтавщини, антропонімічна система Гуцульщини тощо. При цьому кількість систем, їх території і їх межі визначаються різними ономастами дуже по-різному. Що ж торкається ономастичних фреймів, то можна впевнено твердити, що в межах даної мови існує один антропонімічний фрейм, один топонімічний фрейм і т.д. Це зумовлюється передусім двома чинниками: а) Екстралінгвальні фактори виділення ономастичних фреймів, прийняті в межах одної мови, кардинальних розбіжностей на різних територіях поширення цієї мови не мають. Це переконує, що ономастичні фрейми є екстралінгвальними – на відміну від ономастичних систем (чи ономастичних полів), які мають досить виразні інтралінгвальні розбіжності, а тому й прив'язані до певних територій, що історично сформувалися; б) Ономастичні фрейми існують у головах людей, у ментальних лексиконах, а не в словниках чи на тих територіях, де знаходяться відповідні денотати. Ця істотна відмінність ономастичних фреймів від ономастичних систем ще більше посилює їх екстериторіальність.

Топонімічна система включає до свого складу тільки те, що є на території її поширення. Наприклад, топонімічна система Буковини не включає назв *Берлін, Лондон, Париж, Канада, Манітоба, Вінніпег, Аргентина*, бо цих топонімів на Буковині немає. Топонімічний фрейм буковинців, як і більшості носії української мови, ці назви включає. Ономастичні фрейми, що стосуються різних розрядів власних назв, уміщують усі оніми, які відомі людям, а не всі оніми, які є на певній території. Словник З.В.Партико, розрахований на іноземців, що вивчають українську мову, у своєму топонімічному мінімумі ¹⁹ подає 197 географічних назв, серед яких тільки 50 стосуються території України. Ці 197 назв знають всі чи майже всі громадяни України, тобто вони всі увіходять до топонімічного фрейму українців, який, зрозуміло, цими назвами не обмежується.

2. Практично кожен онімічний розряд уміщує при денотатній єдності власні назви різної екстралінгвальної зумовленості. Так, у складі антропонімічного фрейму сучасної української мови виділяємо особові імена – індивідуальні антропоніми, що їх одержують новонароджені при їх реєстрації у РАГСі чи в церкві; прізвища – родинні спадкові антропоніми, що називають усю сім'ю і переходять від батьків до дітей; імена по-батькові; прізвиська – побутові клички, що даються людям іншими людьми у межах якогось досить вузького колективу і мають оцінний чи просто диференціюючий характер; андроніми – іменування жінки за прізвищем або іменем чоловіка; псевдоніми – замітники прізвища (або імені та прізвища), що добираються самими носіями або іншим шляхом ними приймаються і слугують для приховування справжнього іменування чи заступлення його більш привабливим. Англійський антропонімічний фрейм включає ті ж іменні комплекси (окрім по-батькові), містить також середнє ім'я – особливий компонент іменування, що дається людині переважно на честь когось із родичів чи історичних осіб, а в дівчат, що виходять заміж,

¹⁹ Партико З.В. Словник-мінімум української мови. – К., 2004. – С.77-78.

найчастіше заступається на їх дівоче прізвище ²⁰. Це середнє ім'я позначається, як правило, тільки першою літерою, а повна його розшифровка може взагалі забуватися. Діючий президент США George W. Bush, батько якого George Bush теж був президентом, іронічно-фамільярно нерідко іменується тільки своїм середнім іменем – за вимовою цієї єдиної його літери W. Це знижене іменування містить цілу гаму конотацій, семантичних відтінків, бо англ. *double* означає і “подвійна кількість”, і “дублікат”, і “двійник”, і “дублер”, а назвою *double-u* за grubіло позначають туалет ²¹. У США прийнято називати, цілком нейтрально, людей тільки за ініціалами, однак середнім іменем нікого, крім президента, не називають.

Досить складний антропонімічний фрейм діяв у класичній арабській мові, включаючи *алам* (особове ім'я, що давалося при народженні дівчинки чи обрізанні хлопчика), *кунью* (ім'я за сином, на що вказують компоненти *абу* “батько” чи *умм* “мати”), *насаб* (ім'я за батьком, дідом і т.д. – компоненти *іби* “син” чи *бінт* “донька”), *лакаб* (додаткове ім'я чи прізвисько, що давалося, як правило, вже після смерті носія імені), *нісбу* (ім'я, що вказувало на етничну, релігійну, соціальну приналежність), *мансаб* (ім'я за заняттям чи посадою) та ще ряд складників ²². Наприклад, повне ім'я славнозвісного арабського медика, відомого в Європі як *Авіценна*, має такий вигляд: Абу Алі ал-Хусайн ібн Абдаллах ібн ал-Хусайн ібн Алі ібн Сіна, тобто “батько Алі ал-Хусайн (особове ім'я –алам) син Абдаллаха сина ал-Хусайна сина Алі сина Сіни”. Вказується, отже, що Авіценна був сином Абдаллаха і праправнуком Сіни ²³. Наведене ім'я, між тим, включає тільки кунью, алам та чотирикратний насаб, останній компонент якого й перетворився на європейське *Авіценна*. Втім, арабська антропоформула з усіма можливими її компонентами, вжитими водночас, використовуватися не

²⁰ Системы личных имен у народов мира. – М., 1989. – С.30.

²¹ Большой англо-русский словарь. – Т.1. – С.405-406.

²² Системы личных имен у народов мира. – С.43-46.

²³ Гафуров А. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. – М., 1987. – С.101.

може. У сучасному Єгипті в іменуваннях людей, як правило, обмежуються іменем і прізвищем²⁴: усталилась європейська антропомодель.

Як же цю антропонімічну розмаїтість увібрати в один фрейм? Зважаючи на денотатну єдність, маємо достатні когнітивні підстави твердити, що існує єдиний український антропонімічний фрейм, так само єдиний англомовний, єдиний арабський фрейм. Однак тут не обійтися без терміна *субфрейм*, *підфрейм*, інакше – *вкладений фрейм*²⁵. Зокрема в український антропонімічний фрейм увіходять іменний, прізвиськовий, андронімічний, псевдонімний субфрейми, а також субфрейм іменувань по-батькові. Так само на субфрейми поділяються топонімічний фрейм (ойконіми, гідроніми, омоніми, хороніми та мікротопоніми) та всі без винятку інші ономастичні фрейми. Можливо, замість цих фреймів (*субфреймів* тощо) тут доречно вжити спеціальний когнітивний термін *слот* (від англ. *slot* “щілина”), яким позначають компоненти фрейму²⁶, але з дещо іншим значенням.

3. Зовсім інші засади й іншу онтологію має потрібний поділ ономастичних фреймів за ступенем їх реальності на власне реальну, віртуальну й сакральну частини. Цими термінами позначаємо три компоненти, наявні в кожному з аналізованих фреймів.

А) Реальний компонент включає те, що ми передусім і маємо на увазі, говорячи про певний ономастичний фрейм. Це наймення реальних людей, географічних об'єктів та інших денотатів власних назв. Ці наймення знаходяться у ментальному лексиконі більшої чи меншої кількості людей, вказуються в різних ономастичних словниках та енциклопедіях, на географічних картах та картах зоряного неба тощо. Це відображення у власних назвах реальної, об'єктивної дійсності – фізичної (матеріальної) чи духовної (ідеальної).

²⁴ Системы личных имен у народов мира. – С.48.

²⁵ Краткий словарь когнитивных терминов. – С.189.

²⁶ Там же. – С.34; *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов, 2000. – Ч.2. – С.10-13.

Б) Віртуальний компонент – це оніми, вжиті у художніх творах. Це – те, що називається *літературною ономастикой*. Дехто в цьому сенсі вживає термін *фіктонім*²⁷, В.М.Калінін запровадив влучний термін *поетонім*²⁸, а згодом, для позначення всієї сукупності онімів художнього твору – *поетонімосфера* (раніше в цьому значенні вживали термін *ономастичний простір*). Слід наголосити, що віртуальний компонент чи поетонімосфера ономастичних фреймів включає всі оніми, наявні в художньому творі, - і вигадані автором, як наймення персонажів *дон Румата* і *дон Реба* у повісті братів Стругацьких “Важко бути Богом”²⁹; при цьому вигадані антропоніми з’являються не тільки у фантастиці чи гумористичних творах – ось як характеризує І.Жиленко персонажів поетичної збірки Василя Рябого “Портрети з протягу”, “таких звичайних, але таких особливих, неповторних (хоч ціле людство перебери) героїв, у яких є наймення грозові: Павло Дорога, Федір Стратілатнагрозибагат, Ганна Рушник, Микола Духовик, Місько Філософоригінал та інші, інші, аж до “Семиівання...”³⁰; і якимось обіграні чи переінакшені, як у “Дублінцях” Джеймса Джойса Mr Holohan стає Ноору Holohan, тобто Стрибунцем Гологаном: “He had a game leg, and for this his friends called him Ноору Holohan”³¹ або в оповіданні Констанції Вулсон “Міс Горе” через помилку служника прізвище відвідувачки прозвучало як Miss Grief (англ. *grief* – “горе”), що обіграно в творі: “Miss Grief! Grief has not so far visited me here”³² і вживалось наратором навіть після роз’яснення: “Not Grief”, she answered – “Crief: my name is Crief”³³; і зовсім звичні, узуальні, але приписані персонажам, витвореним мистецтвом автора, як *Остан Мандрика*, *Соломія*, *Іван* (на прізвисько *Котигорошок*), *дядько Панас*, *дід*

²⁷ Теория и методика ономастических исследований / А.В.Суперанская, В.Э.Сталтмане, Н.В.Подольская, А.Х.Султанов. – М., 1986. – С.30.

²⁸ Калинкин В.М. Ономастическая перифраза как проблема поэтики собственных имен: На материале творчества А.С.Пушкина // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк, 1998. – Вып.4. – С.109.

²⁹ Андреевко Е.Ю. Прагматика имени собственного в научно-фантастическом произведении: Повесть А.Н. и Б.Н.Стругацких «Трудно быть Богом» // Русское языкознание. – К., 1992. – Вып.25. – С.146.

³⁰ Жиленко І. Ніким ще не торкнуте слово // Буковинський журнал. – 2002. – Ч.1-2. – С.65.

³¹ Joyce J. Dubliners. – Lnd, 1996. – P.153.

³² Best-Loved Short Stories of the Nineteenth-Century America. – N.Y., 2003. – P.576.

³³ Там же. – P.578.

Овсій, Яким в оповіданні М.М.Коцюбинського “Дорогою ціною”; і реальні наймення реальних людей – історичних осіб, як антропоніми *Богдан Хмельницький* (з варіантами) у романах П.Загребельного “Я, Богдан” та Л.Костенко “Берестечко” чи *Кутузов* та *Наполеон* (теж з варіантами) у романі Л.Толстого “Війна і мир”.

Якщо перші три позиції видаються щодо своєї віртуальності безперечними, то остання потребує аргументації. Наймення *Богдан Хмельницький, Михайло Кутузов, Бонапарт Наполеон*, подібно до інших історичних осіб та загальновідомих онімів решти розрядів (*Київ, Афродіта, Вега*), за межами художнього твору увіходять до реального компоненту ономастичних фреймів. В художньому творі їх статус змінюється. Вони, а не інші оніми, відібрані письменником з океану власних назв. У наведених прикладах історичні особи не просто названі, а є й персонажами відповідних творів. Частіше їх лише згадують, використовуючи як виразовий засіб – наприклад, для створення антономасії. Так, у романі Дж.Келлермана “Холодне серце” про вбиту здібну початкуючу художницю Джулію Кіппер говориться: “Far as her family’s concerned, she was *Rembrandt*”, а про одного з підозрюваних Рандолфа Драммонда з його інвалідною коляскою іронічно: “*Hemingway on disability*”³⁴ - “*Хемінгуей на інвалідності*”. В обох цих ситуаціях реальні, історично засвідчені оніми увіходять до поетонімосфери художнього твору. Митець ними користується як еталонами, одиницями художнього виміру або зображає їх денотати, але в межах і в напрямках свого художнього задуму і своєї інтерпретації. *Наполеон* чи *Рембрандт* у художньому творі не можуть ототожнюватися з реальними історичними особами. У художньому творі вони перестають бути реальними і стають віртуальними (зрозуміло з більш або менш достовірною вказівкою на реальність, як зрештою і все інше, що є в художньому творі).

В) Що ж до третього, сакрального компоненту ономастичних фреймів, то він сягає міфології, сягає тих речей, яких об’єктивно, реально не існувало,

³⁴ *Kellerman J. A Cold Heart. – N.Y., 2004. – P.78, 157.*

але в які люди вірили або вірять і нині як у цілком реальні, реально існуючі. Теонімічний фрейм своїм реальним компонентом має, приміром у слов'ян, власні назви *Сварог, Дажбог, Перун, Велес* тощо, але лише в той час і для тих людей, які вірили в існування їх денотатів, вважаючи їх дійсними силами, реально наявними в світі. Це були могутні сакральні сили, яким приносили жертви, на які покладалися, яким довіряли своє майно, своє майбутнє і своє життя.

Втрата такої віри, перехід в іншу віру чи в атеїзм робить *Сварога, Дажбога* і т.д. назвами того, у що колись вірили, але чого в реальності не існує. З реального компонента теонімічного фрейму ці назви переходять у сакральний, який не може ототожнюватись з віртуальним, бо розмежування реального і сакрального у ментальних лексиконах людей – справа дуже тендітна і не одномоментна. Розмежування реального і віртуального компонентів для читача і є саме одномоментним: оніми в художньому творі є віртуальними, а за його межами – реальними, аби лише ці останні не мали своїм джерелом художні твори, як *донкіхот* чи *папарацці* (останній означає фотографа, що полює за пікантними фото відомих людей; назва походить від прізвиська Папарацці, яке належить персонажеві фільму Федеріко Фелліні “Солодке життя”). Та й оніми з художніх творів, що стають апелятивами й втрачають зв'язок з цими творами, живучи вже своїм життям, теж переходять з віртуальної групи в реальну. Однак цей процес уже не можна назвати одномоментним.

Ми відносимо “розвінчані”, визнані нереальними теоніми і взагалі всі власні назви міфічних явищ, істот та речей до групи сакральних тому, що вони мають сакральне минуле. Коли вони були сакральними, святими насправді, тоді типологічно вони увіходили в реальний компонент теонімічного фрейму: для людей, що їм поклонялися, це були цілком реальні могутні сили. Тобто сакральний онім увіходить до цього компонента онімічного фрейму, коли свою реальну сакральність уже втрачає, але пам'ять про неї залишається. Зрештою, залишається і знання, що це боги (чи

предмети культу, пов'язані з культом речі) певної віри, що діяла у певного народу у певний період або діє й досі. Осібність цього фреймового компонента, відмінність його від реального та віртуального компонентів безперечна, а ось пропонована його назва – сакральний компонент – може викликати спротив, бо оніми потрапляють до нього тільки за умови втрати своєї сакральності. Однак воліємо вживати цю назву, бо вона: а) вказує на минуле онімів, які входять до цього компонента; б) вказує на те, що якісь залишки сакральності, сакральна пам'ять за цими назвами, як правило, зберігається, бодай у підсвідомості. Ось кілька уривків з віршів Ліни Костенко з ужитком слов'янського теоніма: “люблю чернігівську дорогу - / весною, влітку, восени./ Там досі моляться *Стрибогу* / високі в сонці ясени”; грецьких теонімів: “Муза історії *Кліо*, мабуть одморозила душу./ Бідні священні бики бога *Геліоса*, де ж їм тепер пастися – на ракетній базі?!”; “Шматка землі немає під ногами,/ в яку б ще міг упертися *Антей*”; латинського теоніма: “Там цар морський *Нептун* живе у курені,/ пасе морських корів зникаючого виду”³⁵. Свою власну поетичну Долю поетеса теж описує як міфологему, як сакральний онім: “Я вибрала *Долю* собі сама./ І що зі мною не станеться - / у мене жодних претензій нема / до *Долі* – моєї обраниці”³⁶. Ліна Костенко не язичниця, проте прозріння поета, дуже яскраво проявлене всією її творчістю, підказує авторці сакральне ставлення до теонімів різних язичницьких вірувань.

Таким чином у теонімічному фреймі співвідносяться реальний та сакральний компоненти, а віртуальний з'являється тоді, коли члени цього фрейму потрапляють у художній текст – як у наведених вище рядках Л.В.Костенко.

Сакральний компонент, виходячи з теонімічного фрейму, розподілився і поміж іншими. Боги, що втратили віруючих, залишились у цьому фреймі як його сакральний компонент. Люди ж перейшли в антропонімічний фрейм.

³⁵ Костенко Л.В. Вибране. – К., 1989. – С.123, 30, 102, 55.

³⁶ Там же. – С.35.

Це, зокрема, легендарні і напівлегендарні персонажі античної міфології: *Андромаха, Антігона, Гектор, Дедал, Ікар, Крез, Одиссей*; герой кельтської міфології король *Артур* та його лицарі; велетні українських казок *Вернигора, Вернидуб* тощо. Для агонімів, тобто наймень святих, входження в сакральний компонент антропонімичного фрейму не потребує забуття віри, бо це не люди, оповиті міфами, переважно взагалі міфічні, а конкретні історичні особи, як князь *Володимир*, рівноапостольний святий, що були канонізовані церквою за визначні церковні заслуги чи страждання за віру. Досить містким виявився й сакральний компонент топонімичного фрейму – з античної міфології сюди потрапили уславлені річки *Лета, Стікс* з його притокою *Ахеронтом*, поетична гора *Гелікон* з її джерелом *Гіппокреною*, підземні країни *Аїд* і *Тартар* (перша приймала померлих, друга ув'язнювала титанів) тощо, зі скандинавської *Валгалла* (тут перебувають полегли в битві герої), блаженна країна *Мідгард*. Сюди ж належить слов'янський язичницький *вирій* та християнські *рай* та *пекло*. Ці останні три назви прийнято писати з малої літери, але вони від того не перестають бути власними, бо позначають одиничні об'єкти. Прагматика мови зробила з ними те ж, що з назвами *сонце, місяць, земля* (планета): власні за своєю природою назви вживаються настільки широко, що осмислились як загальні.

Свої сакральні компоненти мають також зоонімичний фрейм (*Амальтея, Цербер, Змій Горинич*), ергономічний фрейм (*Олімп*), хремотонімичний фрейм (священна чаша *Грааль*), ідеонімичний фрейм (священні тексти з викладом віровчення чи міфологічних текстів: *Біблія, Авеста, Рамаєна* та ін.), хрононімичний фрейм: *Похід аргонавтів, Троянська війна, Троянові віки*, згадані у “Слові о полку Ігоревім”. Конкретніше у “Слові” маємо фразу “На сьдьмомъ віці Трояни”, яку В.Г.Скляренко перекладає “на сьомому віці Трояновому”, розуміючи Трояна як язичницького бога, що заступив у Києві ім'я слов'янського бога сонця Дажбога. Вираз *Троянові віки*, на думку дослідника, означає язичницькі часи приблизно від 400 р. (імовірний час заснування Києва) до 1060 р., отже сьомий вік Троянів припадає на роки

Ярослава Мудрого ³⁷. Що торкається космонімічного фрейму, то на небі завжди було багато не тільки того, що відкрили астрономи, а й того, що вигадали міфотворці: небо є усталеним місцеперебуванням божеств у всіх, здається, міфологіях та релігіях. Ця обставина знайшла свій широкий відбиток і у власне космонімії – назвах небесних тіл та сузір'їв.

Розглянутий потрібний поділ ономастичних фреймів на реальний, віртуальний та сакральний компоненти вже не може бути віднесеним до субфреймів чи слотів. Природа і екстралінгвальна їх сутність принципово відмінні від того, що ми кваліфікували вище як ономастичні субфрейми. Для термінологічного визначення даного поділу треба спочатку сказати взагалі про термінологію когнітивної науки. Як досить молода й до того ж “парасолькова” наука, вона украй переповнена вжитками того ж терміна з дуже різними значеннями (як це маємо з терміном *концепт*), а поряд з тим – вжитками різних термінів в одному чи близькому значенні. Так, Ч.Філлмор, який докладно й розумно проаналізував сутність фреймів, зазначає, що з тим же наповненням різні вчені вживають терміни *схема, сцена, сценарій, глобальна модель, когнітивна модель, псевдотекст* та, у Р.Лангакера, *база чи основа* ³⁸.

Серед цього дещо хаотичного накопичення термінів уживається й позначення *скрипт* (англ. *script* – “почерк, шрифт; сценарій”), яке видається прийнятним для когнітивної ономастики. Скриптом найчастіше називають “один з типів структур свідомості, вид фрейму, що виконує якесь спеціальне завдання в обробці природної мови” ³⁹. При упорядкуванні вхідної та вихідної інформації схожі речі відмежовуються від несхожих, упорядковуючись у певні ієрархії, структури знань – скрипти, що є “не стільки результатом, скільки факторами упорядкування при обробці інформації” ⁴⁰. Віднесення онімів до реального, віртуального чи сакрального скрипту і слугує важливим доказом упорядкування ономастичних фреймів,

³⁷ Скляренко В.Г. “Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”. – К., 2003. – С.13-14, 121.

³⁸ Філлмор Ч.– Знач. праця. - С.54.

³⁹ Краткий словарь когнитивных терминов– С.172.

⁴⁰ Там же. – С.179.

упорядкування власних назв, що входять до людської свідомості чи виходять з неї.

Таким чином, ментальне буття мовного ономастикону реалізується у сукупності ментальних лексиконів усіх носіїв даної мови. Кожен ментальний лексикон (чи пам'ять кожної людини, кожне мовне та сприймаюче я) утримує лише певну частину мовного ономастикону, у якому є власні назви, відомі: 1) всім носіям мови, 2) певній більшій чи меншій групі носіїв мови, 3) локальним групам (мешканцям даного села, даної частини великого міста) носіїв мови. У кожному ментальному лексиконі знаходиться стільки онімічних концептів, скільки власних назв знає дана людина. Ця сукупність, індивідуальний ономастикон, організується у кілька фреймів. За нашими уявленнями їх є дев'ять – антропонімічний, топонімічний і т.д. кожен онімічний фрейм залежно від мовної традиції та організації своїх референтів поділяється на кілька субфреймів або слотів. Їх кількість у різних фреймах і в різних мовах, як правило, нетотожна. З іншого боку, за своїм відношенням до реального світу, кожен онімічний фрейм у кожній мові включає до свого складу три скрипти – реальний, віртуальний та сакральний. Така структурна організація власних назв у кожному ментальному лексиконі дублюється й організацією загального ономастикону всієї мови, лише останній у кількісному відношенні є набагато, у сотні тисяч разів, якщо не в мільйони, більший за індивідуальний ономастикон, будучи при цьому простою сукупністю всіх індивідуальних ономастиконів носіїв даної мови.

Тут доречно відзначити ще одне, останнє онімічне розмежування. Справедливо сказано, що “концептуальний світ, який існує в свідомості людини в узуальному вигляді (у формі концептів, фреймів, субфреймів, різних схем дії тощо) формується як за допомогою мови, та і без неї. Іншими словами, не вся інформація [...] має мовну прив'язку ⁴¹. Приміром, антропоніми мають 100-відсоткове мовне вираження тільки в словнику імен

⁴¹ Гуреев В.А. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания // Вопросы языкознания. – 2004. - №2. – С.58.

та прізвищ, коли вони для читача порожні, не пов'язані з конкретною, відомою адресатові людиною. Коли ж таке пов'язання наявне, тоді до мовного вираження антропоніма додаються елементи зорового та інших чуттєвих образів, якість оцінне, емоційне відношення, хоча б найпростіше – подобається - не подобається. Тому-то з'являються немовні компоненти інформації. Однак ці компоненти для мовних, в усякому разі для онімічних фреймів є супровідними, прив'язаними до компонента мовного – до власної назви. “Представниками мовної картини світу у нашій свідомості виступають концепти і різні типи фреймів”⁴². Серед них особливе місце займають онімічні фрейми – форми ментальної категоризації власних назв, які сприяють утриманню в пам'яті і можливості оперування дуже великою кількістю онімів. Тому вивчення фреймової структури організації власних назв у ментальному лексиконі, а відтак і в мові належить до найважливіших завдань когнітивної ономастики.

(Одеса)

E.KARPENKO

MENTAL ORGANIZATION OF PROPER NAMES

One of the principles of cognitive onomastics is that multitudes of proper names (concepts) exist in mental lexicon as onymic frames. Individual onymic frames of people who speak a certain language form the general onymic frame of this language, which embraces proper names of material and ideal objects. According to the types of these objects the frame is divided into subframes (slots), and according to their nature – into real, virtual and sacral types.

K e y w o r d s: cognitive onomastics, onymic frame, subframe, real, virtual, sacral scripts, mental lexicon.

⁴² Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – 2002. - №32. – С.27.